

Валентина Орехова

«Я МАЮ ВЕЛИКУ ПРИЄМНІСТЬ, ЩО МОЯ БІБЛІОТЕКА СЛУЖИТИМЕ ЛЮДЯМ»

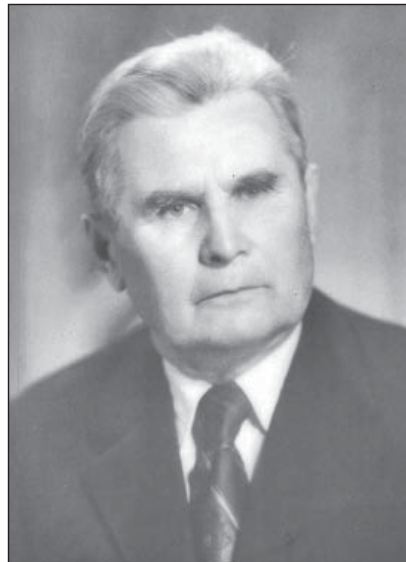
Так любив повторювати відомий в Україні і далеко за її межами мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, лауреат академічної премії імені Івана Франка, **Михайло Андрійович Жовтобрюх (1905–1995)**, якому 17 листопада 2015 року виповнюється 110 літ від дня народження.

Ось уже майже чотири десятки років справжньою духовною скарбницею Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка є меморіальна бібліотека Михайла Андрійовича Жовтобрюха. Славний уродженець землі полтавської (с. Ручки, що на Полтавщині), він здійснив безцінний щедрий дарунок: подарував цьому вишу власну книгозбірню, а літературно-меморіальному музею І. П. Котляревського – унікальне видання перших трьох частин «Енеїди», що побачило світ у Петербурзі 1798 року [8, с. 116]. Про все це повідомляли свого часу різні краєві, всеукраїнські та всесоюзні періодичні видання, як то «Радянська освіта», «Учительская газета», «Робітничка газета», «Библиотекарь», «Сільські вісті», «Зоря Полтавщини».

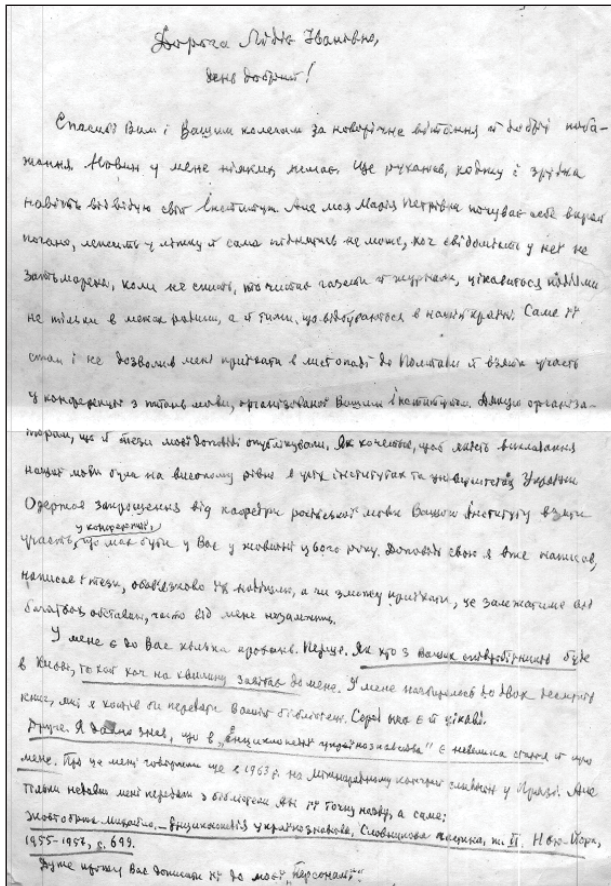
Основа офірованої бібліотеки – лінгвістичні праці. Професор Михайло Андрійович Жовтобрюх – відомий дослідник важливих проблем сучасної української мови, історії української мови, історії українського мовознавства, культури усної та писемної мови, соціолінгвістики, порівняльної граматики слов'янських мов, ґрунтовні розвідки якого про становлення української періодичної преси й нині актуальні.

За роки своєї науково-педагогічної діяльності він опублікував понад 300 праць, з-поміж яких – 10 монографій і підручників для вищих навчальних закладів. Під науковим керівництвом М. А. Жовтобрюха захистили докторські й кандидатські дисертації більше 25 мовознавців. Нині вони відомі вчені-філологи, які, безумовно, добре пам'ятають свого Учителя й Професора – «талановитого педагога, який велику частину свого життя присвятив викладацькій роботі, уміло і впевнено вів майбутніх учителів-філологів у чарівний світ рідного слова, уселяв у їхні душі любов до рідної мови, до славного минулого нашої України, вихователя наукової молоді, який благословив дослідників-мовознавців на славні наукові звершення» [9, с. 4]. Серед вихованців М. А. Жовтобрюха – і доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Микола Іванович Степаненко, який справедливо зауважує, що «немає в Україні вищого навчального закладу, де б на мовознавчій кафедрі не працювали його учні й послідовники, ті, у кого він або був науковим керівником дисертації, або виступав офіційним опонентом на захисті, або кого консультував, або кому пропонував теми дослідження, допомагав долати лінгвістичні труднощі і сходити на вершину науки. Михайло Жовтобрюх – знакова постать у мовознавстві» [9, с. 5].

Учений здавна підтримував дружні зв'язки з Полтавським педагогічним: не раз виступав із

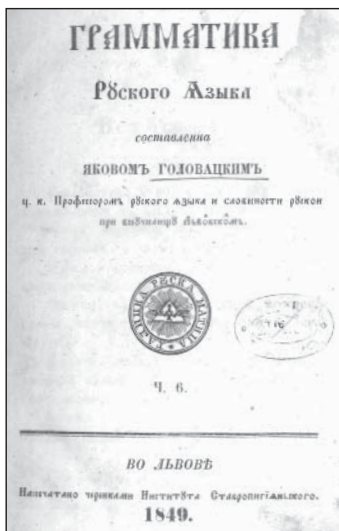

Михайло Жовтобрюх (1905–1995) – український учений-філолог

Лист М. А. Жовтобрюха до А. І. Костенко, директора бібліотеки. 31.01.1993 р.

лекціями перед студентами, брав участь у наукових конференціях, творчих дискусіях, завжди допомагав колегам порадами й уболівав за долю навчального закладу. У

рік свого 70-ліття (1975) М. А. Жовтобрюх подарував першу частину власної колекції – понад 3 тисячі книг, а разом із ними й рукописний ка-

талог (власноручно укладений) на ці книги, а пізніше – 1989 року – автобіографію та персоналію.

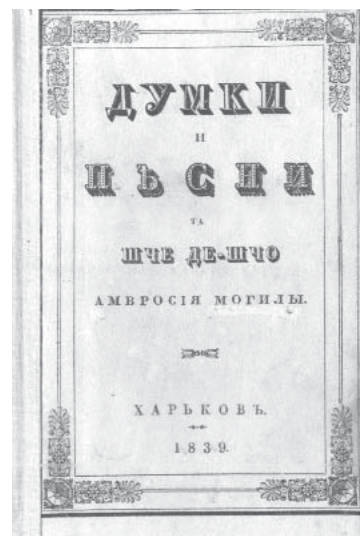
Михайло Андрійович був великим бібліофілом. В одному з інтерв'ю він говорить: «Я все життя був поріднений з книгою. Треба знаходити час для читання. Телевізор – це добре, а книга є книгою. Чарівний світ книги! Чи є щось чарівніше?.. Зібрав я був наукову бібліотеку, понад п'ять тисяч книг. Написав у Полтаву. Приїхали великою машиною, повантажили. Тепер мої книги, мій подарунок там, у педінституті. Я маю велику приємність, що моя бібліотека служитиме людям» [7].

Кожен лист Михайло Андрійович завершував підписом «Ваш земляк, М. Жовтобрюх». Щорічно науковець поповнював свою колекцію, переда-

ючи книги до бібліотеки педінституту. У листі від 31 січня 1993 року він прохав, якби хтось зі співробітників завітав до нього, бо «назбиралось до двох десятків книг, які треба передати <...> бібліотеці. Серед них є й цікаві». У грудні 1995-го, після 90-річчя, надійшла остання партія літератури від щедрого на добро земляка.

Нині меморіальна бібліотека професора М. А. Жовтобрюха зберігається у фонді рідкісних і цінних видань і є найбільшою серед наших меморіальних колекцій за кількістю одиниць зберігання – понад 6 тисяч примірників, серед яких книг – 3932, періодичних видань – понад тисяча. Звісно, у цьому книж-

ковому храмі найбільше філологічної літератури, є історичні дослідження, освітня, мистецтвознавчі, художні твори, чимало періодич-

них видань, підручників, авторефератів. Багато з подарованих друків уже давно стали бібліографічною рідкістю. Книги дбайливо збережені їхнім власником, навіть переплетені (у конвютах – 894 примірники). На всіх виданнях стоїть особистий

Бібліотека М. А. Жовтобрюха має цінні дослідження з історії слов'янських мов, діалектології, історичної лексикології, морфології, з української граматики, лінгвістики. Її окраса – праці видатних філологів зарубіжних країн, видані українською, російською та іншими слов'янськими мовами.

Знаний мовознавець пам'ятав історію кожної книги, як вона потрапила

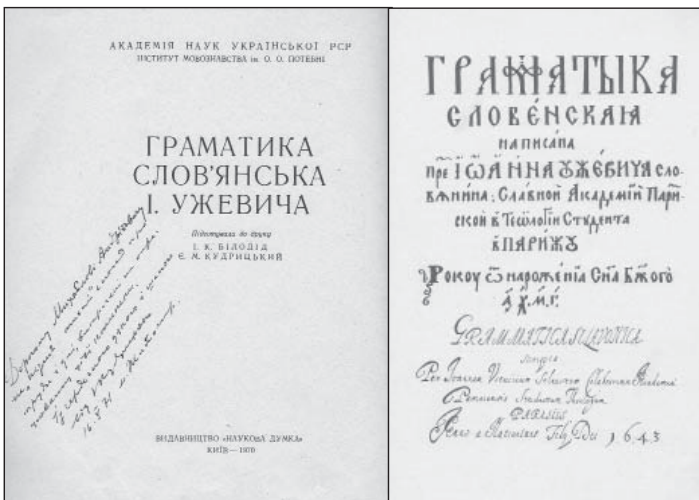

підпис: «Михайло Жовтобрюх», а на звороті значної частини книг – екслібрис у вигляді паперової наклейки, на якому зображено будинок Полтавського краєзнавчого музею (будинок Полтавського губернського земства, споруджений за проектом живописця й архітектора В. Г. Кричевського – перший приклад українського архітектурного стилю), що вияскравлює його полтавське коріння. Над будинком світить сонце, а прикриває споруду розгорнута старовинна книга із закладками, що засвідчує вельми властиву річ – до неї постійно звертаються. На розгорнутій сторінці – напис шрифтом Острозької Біблії: «Екслібрис Михайла Жовтобрюха».

Видання із книжкової колекції професора Михайла Жовтобрюха

до його колекції, і міг годинами про це цікаво розповідати. Наталія Архипівна Вакуленко, кандидат філологічних наук, яка багато років працювала у нашому виші, пригадує: «Коли Михайло Андрійович передав Полтавському педінституту частину своєї бібліотеки, то з великою гордістю сказав мені: «Тепер Вам не доведеться їхати в Москву, у Ленінград читати «Синтаксис російської мови» О. О. Шахматова. Маєте у своїй інститутській бібліотеці цю

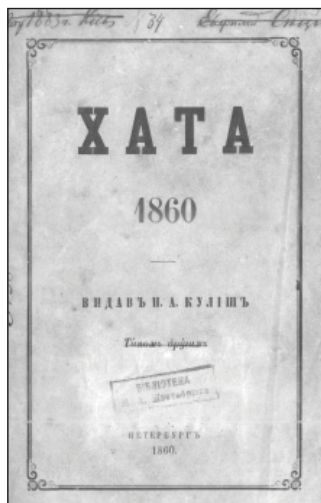
наукову працю». А вона побачила світ у 1941 році і, зрозуміло, користувалася неабияким попитом. Михайло Андрійович розповів мені, як у нього з'явилася ця книга. Після війни з фронту її привіз, знайшовши десь на воєнних згарищах, доктор географічних наук Діброва, приятель

Жовтобрюха. І Михайло Андрійович зробив із ним обмін: за таку цінну книгу учений-географ одержав не менш цінний предмет у післяфронтівому Києві – стілець (єдиний вид меблів, що був у помешканні Жовтобрюхів)» [9, с. 26–27].

Особливу зацікавленість викликають різні видання граматик, серед яких «Граматика Малороссийского наречия или Грамматическое показание существенных отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / сост. Ал. Павловский», видана в Санкт-Петербурзі 1818 року та перевидана офсетним друком в Інституті економіки АН УРСР; «Граматика русского языка» укладена Яковом Головацьким і видана у Львові 1849 року.

Книги переплетені, й на титульній сторінці стоїть автограф Жовтобрюха. Так, на факсимільному виданні відомого твору давнього східнослов'янського мовознавства «Граматика» М. Смотрицького 1619 року, котре з'явилося в «Науковій думці» 1979 року, Василь Німчук, автор ґрунтовного дослідження пам'ятки, зробив напис: «Дорогому М. А. Жовтобрюхові з глибокою повагою і найкращими побажаннями. В. Німчук».

Перлиною особистої бібліотеки вченого є найстаріша книга «Думки и песни та ще дещо», яка укладена А. Метлинським (Амвросій Могила) і видана 1839 року в Харкові. Не випадково ця поетична збірка розпочинається зі студії «Заметки относительно южнорусского языка», де автор сподівався, що тужні пісні донесуть до нащадків мову, яка «із дня на день забувається і замовкає».

Зберіг Жовтобрюх у своїй книгозбірні праці Г. Ващенка, М. Возняка, Б. Грінченка, П. Житецького, І. Огієнка, А. Кримського, О. Синявського, С. Смаль-Стоцького. На книзі «Грінченко Б. Твори: у 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963» знаходимо дарчий напис: «Вельмишановному Михайлові Андрійовичу Жовтобрюхові на знак щирої поваги від упорядників та авторів вступної статті і приміток. 28.01.1064 р. І. Пільгук, В. Яременко».

Тут можна ознайомитися із працями відомих учених-славистів: Ф. Буслаєва, В. Виноградова, О. Потебні, О. Реформатського, І. Срезневського, О. Шахматова та ін. Широко представлені рідкісні видання словників: «Російсько-український словник. Т. 1–2 / за ред. А. Ю. Кримського. – 1924; 1929»; «Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. – К., 1926»; за «Російсько-український словник: у 2 т. / за ред. С. Іваницького, Ф. Шумлянського. – Вінниця, 1918»; «Голоскевич Г. Правописний словник. – 7-е вид. – Харків; К., 1930»; «Грінченко Б. Словник української мови: в 4 т. – Вид. 3-є, вип., доп. – К.: Горно, 1927»; І. Срезневського «Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. – СПб., 1893–1895»; «Краткий словарь шести славянских языков (русского с церковнославянским, болгарского, сербского, чешского и польского), а также французский и немецкий / сост. под ред. проф. Ф. Миклошича. – Спб.; М., 1885»,

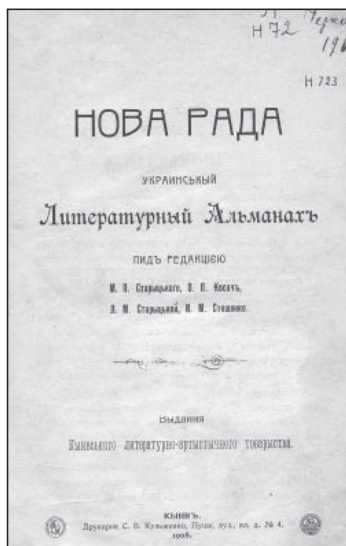
а також кілька видань словників із різних галузей знань: «Словник ботаничної номенклатури: проект / Укр. Акад. наук, Ін-т укр. наукової мови. – К., 1928»; «Російсько-український медичний словник / під ред. М. Галина. – К., 1920»; «Краткий музыкальный словарь (справочник) / сост. С. А. Павлюченко; под общ. ред. Розеншильда. – М.; Л., 1950».

Привертає увагу й раритетне видання, яке видрукував у Харькові та Києві 1930 року Федір Савченко, – «Заборона українства 1876 р.», що містить розділи «Південно-Західний відділ Рос. географ. товариства в Києві», «До історії української журналістики 1870-х р.р.», «Емський указ», «Додаткові матеріали» (листи та рукописні етнографічні матеріали). Книга переплетена М. Жовтобрюхом.

Значне місце в колекції посіли праці видатних українських мовознавців: С. Бевзенка, А. Булаховського, К. Волинського, С. Головащука, Л. Гумецької, Ю. Жлуктенка, В. Німчука, П. Плюща, В. Русанівського та ін. Цінували і глибоко поважали Михайла Андрійовича ці вчені-філологи, що засвідчують їхні дарчі написи (506 книг мають написи, автографи авторів).

На книзі «Грамматика слов'янська» І. Ужевича, яку підготували до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький у серії «Пам'ятки української мови XVII ст.» та видали АН УРСР та Інститут мовознавства імені О. О. Потебні 1970 року, Євген Михайлович Кудрицький написав: «Дорогому Михайлові Андрійовичу на «незлий тихий» спогад про труди і дні, витрачені на опрацювання цієї книжки. Із сердечною дякою і шанобою від Є. Кудрицького. 16.05.1971 р., м. Житомир».

Павло Павлович Плющ на згадку також залишив дарчі написи на своїх працях. Серед них на книзі «Історія української літературної мови. – К., 1971» знаходимо такий: «Глибокошановному Михайлові Андрійовичу на добру згадку з щирим побажанням свіжого доброго здоров'я, щастя і здійснення всіх надій. 24.11.1971 р. П. Плющ». Мовознавці Й. Багмут і В. Русанівський залишили напис на книзі «Як парость виноградної лози... : розвиток

мови й мовознавства в УРСР. – К., 1967»: «Дорогому Михайлові Андрійовичу Жовтобрюху з найкращими побажаннями. 25.V.67 р.»

Михайло Андрійович, безумовно, цікавився історією України. Серед історичних досліджень у його колекції зберігається низка цінних праць: «Бантыш-Каменській Д. Н. История Малой России. – Спб., 1903» (на форзаці написані рукою Жовтобрюха назва книги, помітки); «Єфіменко О. Історія українського народу. – Х., 1922»; твори В. Антоновича, видані в Києві 1932 року; дослідження Д. Яворницького «До історії степової України. – Дніпропетровськ, 1929». Велику цікавість становлять прижиттєві видання українського історика, громадського та політичного діяча Д. Багалія: «Історія Слобідської України. – Х., 1918», «Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці : іст.-літ. розвідка. – К. – Х., 1925», «Український мандрований філософ Григорій Саввович Сковорода. – Х., 1926», «Экономическое положение русских университетов. – СПб., 1914».

Детальніше зупинимося на раритетах. У цій книгозбірні можемо ознайомитися з альманахом «Хата», виданим П. Кулішем за допомогою Т. Шевченка 1860 року в Петербурзі. У ньому вперше після тривалої перерви та всупереч забороні друкувати було вміщено добірку поезій Т. Шевченка під загальною назвою «Кобзарський гостинець». Альманах відривається критичною статтю П. Куліша «Передне слово до громади» та містить твори Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Є. Гребінки, С. Номиса. У херсонському збірникові «Степ» 1886 року вміщено публікації на літературні, етнографічні й економічні теми.

Привертають увагу історикознавчі альманахи, які видавав М. Старицький: «Рада :

український альманах на 1884 рік. Ч. 2. – К., 1884» (надруковані твори Ганни Барвінок, Бориса Грінченка (Чайченка), Панаса Мирного, Олени Пчілки), «Нова Рада : український літературний альманах / за ред. М. П. Старицького, О. П. Косач, А. М. Старицької, І. М. Стешенка. – К., 1908» (присвячений пам'яті М. Старицького, містить твори класиків української літератури). Іван Франко про цей альманах писав: «Се був перший грім весняний по довгих місяцях морозів, слоти та занепаду...» Будь-яка бібліотека може пиштися такими виданнями. Серед збірників виділяються такі: «Українські

приказки, прислів'я і таке інше : зб. О. В. Марковича і др. / спорудив М. Номис. – СПб., 1864»; «Ужинок рідного поля / вистачиний працею М. Г. [Миколи Гатцука]. – М., 1857»; «Жайворонокъ: собрание русских песней и пословиц подкарпатского народа / собр. Исидор Биляк. – Ужгород, 1926».

У колекції мовознавця – 224 книги іноземними мовами: англійською, болгарською, німецькою, польською, румунською, сербською, словацькою, французькою, чеською. На підручнику з української мови, перекладеному англійською (1973 р., видавництво «Вища школа»), залишено такий теплий напис: «Вельмишановному і дорогому Михайлу Андрійовичу з великою повагою і вдячністю – автори Ю. Жлуктенко, Н. Тоцька. 23.05.74 р.». Багато з-поміж книг російських та білоруських. Учений підтримував дружні стосунки з мовознавцями різних країн, що засвідчують дарчі написи: «Дорогому Михайлу Андрійовичу з незмінною щирістю і великою приязністю. 29.12.1968 (підпис Янковський Ф.» («Янкоускі Ф. Беларуская фразеалогія : фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. –

Мынск : Вышшэйш. шк., 1968»). Особливо привертає увагу цікаве видання «Енеїди» І. Котляревського, надруковане в Мінську 1969 року в білоруському перекладі.

Художня література найрясніше представлена творами українських письменників XIX (Ганна Барвінок, Б. Грінченко, І. Котляревський, А. Кримський, П. Куліш, Г. Сковорода, Т. Шевченко) і XX (М. Бажан, А. Бразов, Р. Іванченко, А. Малишко, О. Матійко, І. Пільгук, М. Рильський, П. Тичина, В. Швець, Ю. Шерех) століть.

Привертають увагу читачів поема П. Тичини «Похорон друга», надрукована українською мовою 1943 року в друкарні «Московський більшовик» та збірка Григорія Сковороди «Харківські байки / за ред. акад. П. Тичини, передм. С. Чавдарова», видана Українським державним видавництвом у Києві 1946 року.

«Вельмишановному Михайлу Андрійовичу Жовтобрюху – із побажаннями світлої долі й успіхів у творчості й житті – від автора, щиро (підпис Р. Іваненко). 27.03.66, м. Київ» – такий напис залишила Раїса Іваненко на романі-хроніці «Клятва». На титульній сторінці роману «Хвилі» читаємо дарчий напис видатного українського письменника Ю. Збанацького: «Дорогому Михайлу Андрійовичу Жовтобрюху – чудовій людині і славному вченому, на згадку про спільну працю в інституті. Ю. Збанацький. 10.06.69 р.».

Є кілька художніх творів з автографами українського письменника зі Львова Дмитра Бандрівського. На одному з них («Під синіми горами: записка вчителя. – Л., 1977») читаємо: «Дорогому Михайлові Андрійовичу з любов'ю і пошаною. Д. Г. Бандрівський. 22.06.77 р.».

Професор М. А. Жовтобрюх вів велику науково-організаційну та громадську роботу, брав безпосередню участь в організації багатьох наукових конференцій, був учасником IV–VII Міжнародних конгресів славистів (Москва, Софія, Прага, Варшава) і IX Міжнародного соціологічного конгресу у Варні. Підтвердження цьому – наукові збірники доповідей «Славянское языкознание» (IV–VIII Международных съездов славистов) та численні матеріали багатьох наукових конференцій.

Науковий доробок Михайла Андрійовича Жовтобрюха розміщено на окремій полиці. Назвемо лише деякі з його праць, за якими навчалися цілі покоління студентів-словесників: «Елементи мовознавства та відомості з історії української мови. – К. : Рад. школа, 1941. – 56 с.» (з помітками автора); «Збагачення мов народів СРСР. – К. : Т-во «Знання», 1967. – 48 с.»;

Друковані праці професора Михайла Жовтобрюха

Збірник української мови. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.» (у співавт. О. Т. Волох, С. П. Самійленко); «Історія української мови : Фонетика. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.» (у співавт. В. Т. Русанівський, В. Г. Склярєнко); «Історична грамати́ка української мови. Ч. 1 : Вступ. Фонетика. – К. : Рад. школа., 1956. – 130 с.» (кілька перевидань); «Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. – К. : Рад. школа, 1959. – 390 с.» (у співавт. Б. М. Кулик; кілька перевидань : 1961, 1965, 1972); «Лексика сучасної української літературної мови : навч. матеріали для заочн. – К. : Рад. шк., 1949. – 24 с.»; «Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.). – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 416 с.»; «Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.»; «Нарис історії українського радянського мовознавства / 1918–1941. – К. : Наук. думка, 1991. – 26 с.»; «Пути сближения устной и письменной разновидностей литературной речи: на материале украинского языка. – М., 1970. – 12 с.»; «Слово мовлене / Українська літературна вимова. – К. : Т-во Знання УРСР, 1969. – 48 с.»; «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Лексика і фразеологія. Фонетика. – К. : Рад. школа, 1961. – 130 с.» (кілька перевидань); «Українська мова. – Вип. І. – К. : Рад. шк., 1949. – 160 с.»; «Українська мова : для заочників пед. училищ : метод. вказівки. – К. ; Львів, 1947. – 48 с.» та ін. «Вагомим внеском у розвиток не лише українського, а й слов'янського мовознавства є його праці з питань діахронічного розвитку фонологічної і фонетичної систем української мови. Багаторічні пошуки вченого на цій науковій ділянці узагальнено в книзі «Історія української мови. Фонетика (К., 1979), якою Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР започаткував фронтальний діахронічний опис усіх рівнів української мови» [1, с. 28], – засвідчує журнал «Мовознавство», членом редколегії якого був М. А. Жовтобрюх.

Отже, «полтавська» книгозбірня М. А. Жовтобрюха засвідчує широке коло інтересів мовознавця, а тематичний зміст і хронологічна глибина подарованої вишу бібліотеки дають змогу оцінити не тільки духовно-інтелектуальне багатство власника, але й наукові,

освітні та культурні зв'язки вченого з іншими регіонами України і Європи у другій половині ХХ століття. Меморіальна колекція професора Жовтобрюха істотно збагатила науковий фонд бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету й нині широко використовується науковцями, викладачами, студентами. Безцінний книжковий скарб лінгвіста-земляка слугуватиме ще не одному поколінню науковців.

Земляки щиро дякують і засвідчують велику шану своєму визначному вченому-мовознавцю за коштовний скарб і вслід за колишніми студентами, педагогами М. А. Жовтобрюха повторюють: «Ваші щирі труди дали щедрі плоди. Вони зійдуть усі до зернини. Довго буде у нас ясний спомин про Вас».

Література

1. Високий обов'язок ученого : (до 80-річчя з дня народження М. А. Жовтобрюха // Мовознавство. – № 5. – С. 28–29.
2. Жовтобрюх М. А. Автобіографія : рукопис / М. А. Жовтобрюх. – 12 с. – [Зберігається у відділі рідкісних та цінних видань НБ Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка].
3. М. А. Жовтобрюх // Інформаційні матеріали наукової ради з проблеми «Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй». – Вип. 19. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 20–37.
4. Кривоніс І. Спасибі, професоре / І. Кривоніс // Радянська освіта. – 1976. – 17 лист.
5. Матійко О. Тією стежкою, що над Хоролом / О. Матійко // Сільські вісті. – 1985. – 13 груд.
6. Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / автор і упоряд. д-р філол. наук, професор М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 2007. – 432 с.
7. Семенюченко М. Щедрий дар / М. Семенюченко // Зоря Полтавщини. – 1976. – 12 груд.
8. Степаненко М. І. Михайло Андрійович Жовтобрюх: людина, педагог, учений / М. І. Степаненко // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах : матеріали конф., присвяченої 80-річному ювілею ін-ту. – Полтава, 1995. – С. 113–116.
9. Степаненко М. І. Патріарх українського мовознавства : (до 100-річчя від дня народження професора Михайла Жовтобрюха) / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 113 с.